

А. М. ВОІНАВА

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
універсітэт імя Ф. Скарыны»)

АСАБЛІВАСЦІ РАННІХ ПЕРАКЛАДАЎ РУСКАЙ ПАЗЭІІ БЕЛАРУСКІМІ ПІСЬМЕННІКАМІ

Аўтар разглядае асаблівасці ранніх інтэрпрэтацый вершаў А. Пушкіна «Рэха» і «Вязень» рознымі беларускімі пісьменнікамі – А. Гурывічам, М. Танкам, В. Аколавай, М. Багдановічам. Падкрэсліваюцца агульныя і адрознівальныя рысы перакладных твораў, зробленых напачатку развіцця перакладчыцкай дзейнасці, асноўным прынцыпам якой было літаральнае ўзнаўленне тэксту.

Мастацкі пераклад у кожнай краіне складае арганічную частку гісторыі літаратуры. Ужо старажытныя пісьмовыя сведчанні кожнага народа паказваюць на наяўнасць перакладчыцкай дзейнасці. Эпохі станаўлення нацыянальных літаратур суправаджаюцца хуткім ростам перакладаў, якія ўспрымаюцца ў адным шэрагу з творамі арыгінальнай творчасці. Трэба адзначыць, што пераклад на многіх этапах з'яўляўся своеасаблівым стымулятарам узаемадзеяння і ўзаемаўзбагачэння літаратур. У першую чаргу гэта адносіцца да блізкароднасных славянскіх літаратур – беларускай і рускай.

Беларускіх пісьменнікаў прываблівалі найперш тыя майстры мастацкага слова, якія па сваёй грамадзянскай і патрыятычнай пазіцыі, творчай манеры былі ім блізкія, а іх творы – гучныя сваім ідэйна-мастацкім зместам. Галоўнай перадумовай такога ўздзеяння быў высокі ўзровень развіцця духоўнага жыцця Расіі, уменне рускіх пісьменнікаў ствараць мастацкія каштоўнасці ўнутрынацыянальнага і міжнацыянальнага значэння, уключыць нацыянальную культуру ў працэс творчага ўзаемаабмену.

Менавіта гэтым можна растлумачыць і цікавасць беларускіх пісьменнікаў да творчасці рускіх майстроў мастацкага слова: Пушкіна, Лермантава, Майкава, Някрасава, Кальцова, Крылова, М. Горкага і інш. Своеасаблівым каталізатарам іх творчасці, носьбітам усяго таго станоўчага, што накіраваў гэтую літаратуру, павінен быў стаць мастацкі пераклад. Перакладчыцкая практыка дапамагла беларускім майстрам мастацкага слова сфарміраваць пэўныя густы, знайсці правільныя арыенціры ў выбары свайго творчага шляху. Уважлівыя адносіны беларускіх аўтараў да перакладу як самастойнага жанра творчай дзейнасці бяруць свае вытокі ў глыбокім разуменні імі месца перакладной літаратуры ў сістэме нацыянальнага кантэксту, яе ролі ў развіцці пісьменніцкай і чытацкай самасвядомасці, у прапагандзе асветы і эстэтычных густаў беларусаў. Пераклады з рускай мовы сталі неад'емнай часткай іх арыгінальнай творчасці, бо ў іх яны бачылі не толькі спосаб далучэння беларускамоўнага чытача да рускай літаратуры, але цікавую форму ўзбагачэння ідэйна-тэматычных, сюжэтных, вобразна-выяўленчых сродкаў і магчымасцей роднай літаратуры і мовы.

Старонкі ўзаемасувязей дзвюх літаратур праз мастацкі пераклад і ўзаемапераклад пачаліся з асэнсавання творчасці А. Пушкіна. Яго творчасць прываблівала беларускіх літаратараў і чытачоў сваёй магутнай мастацкай праўдай, народнасцю, уменнем стварыць нацыянальны характары, эстэтычна і псіхалагічна выпісаныя на ўзроўні самых дасканалых шэдэўраў сусветнай класікі.

Але пры пільнай увазе да творчасці А. Пушкіна ў XIX і аж да 30-х гг. XX ст. былі адзінкавыя пераклады яго тэкстаў. Думаецца, па той прычыне, што рускі класік цяжкі для перакладу, тым болей для пачынаючых перакладчыкаў. На пачатковым этапе станаўлення школы нацыянальнага перакладу такая задача была складанай.

Пераклад паэзіі, будучы адной з найбольш цяжкіх галін перакладчыцкай дзейнасці, патрабуе асаблівых, адрозных ад перакладу прозы прынцыпаў і крытэрыяў. Патрабаванні

перадачы рытму, рыфмы, строфікі і г. д. з аднаго боку, і словы – з другога, прыходзяць часам у больш рэзкае сутыкненне, чым патрабаванні дакладнасці літаральнай і дакладнасці сэнсавай у перакладзе праяўляюцца. Іншымі словамі, пры перакладзе паэтычных твораў асабліва прыкметна сутыкненне формы і зместу, і, паколькі перадаць у перакладзе і змест, і форму атрымліваецца рэдка, пераклад не абыходзіцца без страт – сэнсавых і фармальных.

Першым па часе перакладамі твораў А. Пушкіна на беларускую мову займаўся Адам Гурыновіч, які ўзнавіў верш «Эхо». З дзейнасцю яго ў гэтай галіне звязана новая тэндэнцыя ў развіцці мастацкага нацыянальнага перакладу, што выразна заявіла аб сабе ў 90-х гадах XIX ст., – творчая перадача тэксту арыгінала. Маецца на ўвазе дакладнасць яго адпаведнасці рускаму тэксту, натуральнасць яго існавання як мастацкага твора. Прамае капіраванне, як вядома, «высушае» пераклад, збядняе яго, а няўвага да вызначальных рыс арыгінала вядзе да другой крайнасці – адвольнай яго інтэрпрэтацыі.

З’яўляючыся даволі актыўным перакладчыкам з рускай мовы (байка І. Крылова «Страказа і мурашка», вершы А. Някрасава «Мароз», А. Талстога «Восень»), А. Гурыновіч заўсёды імкнуўся да адэкватнага ўзнаўлення зместу і формы пераствараемага твора, узнаўлення арыгінала сродкамі роднай мовы. Для часу невысокага развіцця беларускай літаратурнай мовы яго пераклады можна лічыць удалымі. Яны рэалістычна адлюстроўваюць змест арыгінала, ідэйную задумку аўтара. Перакладчык у меру сваіх здольнасцей імкнуўся зберагчы не толькі вобразы арыгіналаў, але і іх фармальныя асаблівасці. Менавіта з-за імкнення як мага паўней узнавіць форму А. Гурыновіч часта ўжывае русізмы. Вось прыклад з перакладзенага ім верша Пушкіна «Рэха» (у адным з варыянтаў перакладу ён меў назву «Лялька»): *На ўсё ответ вясёлы свой Паве́трыя дае́ць. Ты стук паслышыши перуно́й I го́лас буры́ і валны́, I крык вясковых пастухо́й, I зара́з шлеши́ ответ... Табе́ ж нет водгу́ку... Так ты́, Як ля́лька, мой паэ́т!* [1, с. 256].

Але ў гэтым празмерным выкарыстанні русізмаў (*ответ, паслышыши, нет, шлеш*) нельга зараз вінаваціць паэта. Тады яшчэ не было ні сапраўнай літаратурнай беларускай мовы, ні выпрацаваных прынцыпаў мастацкага перакладу. Да таго ж А. Гурыновіч знаходзіўся ў асяроддзі, дзе ўжывалася толькі руская мова.

Звычайна дзеля зместу ахвяруюць формай. Аднак неабходна адзначыць, што лірычны верш, перакладзены прозай, не з’яўляецца адэкватным эквівалентам арыгінала. Хоць такі пераклад і перадае паняццёвае ўтрыманне, у ім не перадаецца эмацыйная насычанасць і дух арыгінала, а перакладчыку ставіцца задача не толькі перадаць інфармацыю, але і стварыць у чытача перакладу прыблізна таёе ж настроі, як і ў чытача арыгінала.

Нягледзячы на некаторыя хібы перакладаў А. Гурыновіча, іх трэба лічыць значным дасягненнем нашай перакладной літаратуры. На жаль, яго пераклады, як і арыгінальныя творы, не былі надрукаваны пры жыцці аўтара.

Не ведаў пра гэты пераклад і М. Танк, які да 100-годдзя смерці генія рускай літаратуры даў свой варыянт узнаўлення згаданага верша, безумоўна, бліжэйшы да арыгінала, рэалістычна падае яго змест і моўныя асаблівасці. У тэксце адсутнічаюць русізмы, захаваны рытм і вобразна-выяўленчыя сродкі пушкінскага верша: *Ці звер раве ў глушы лясной // Ці песня чутна за гарой, // Ці гром грыміць па-над зямлёй – // Ў цішы заўжды // На кожны голас водгук свой // Народзіш ты. // У буру ловіш гул ракі, // Як гром калыша саснякі, // Як граюць пастухоў ражкі – // I шлеш у свет // Адкаж; табе́ ж – ніхто... Такі // I ты паэ́т.* [2, с. 25].

XIX стагоддзе, у якім жыў і ажыццявіў пераклад верша «Эхо» А. Гурыновіч, праз паўстагоддзе пераказаў пушкінскі твор М. Танк, а яшчэ крыху больш паўвека сваю інтэрпрэтацыю прапанавала В. Аколава:

Ревет ли зверь в лесу глухом,
Трубит ли рог, гремит ли гром,
Поет ли дева за холмом –
На всякий звук

Свой отклик в воздухе пустом
Родишь ты вдруг.
Ты внемлешь грохоту громов,
И гласу бури и валов,
И крику сельских пастухов –
И шлешь ответ;
Тебе ж нет отзыва... Таков
И ты, поэт! [3, с. 274]

Ці звер заб'ецца ў глухамань,
Ці дым-агнём аклікнуць рань,
Ці песня дзевы ўспоіць рань –
Знай, кожны гук:
Цалібны. Сэрца ім не рань,
Збягай ад мук.
Ты разгадаеш небы грань:
Як гром дрыжыць, імчыцца лань,
Як пастушок пяе для пань –
Світанню ўслед;
Табе ж адказ – нямы... Як здань!
Прызнай, паэт! [4, с. 184]

Пры захаванні рытму і рыфмы арыгінала адразу заўважаюцца моўныя хібы: разбурэнне вобразаў, русізмы (*знай, аклікнуць*), неадэкватная перадача славянізмаў (*гласу бури – як гром грывіць; внемлешь грохоту – разгадаеш небы грань*).

Больш грунтоўна за пераклады ўзяўся М. Багдановіч. Вялікая эрудыцыя ва ўсіх асноўных галінах славянскай філалогіі садзейнічала павышэнню яго цікавасці да рускай літаратуры. Ён свядома і мэтанакіравана арыентаваўся на яе здабыткі, хаця пераклаў рускіх пісьменнікаў даволі мала, добра адчуваючы, што перакладаць Пушкіна – ганаровая, цяжкая і адказная справа. Пры інтэрпрэтацыі тэксту верша М. Багдановіч клапаціўся не толькі аб дакладнасці і адпаведнасці арыгіналу, але і імкнуўся перадаць экспрэсіўнасць лірызму пушкінскага твора.

Кожны твор рускага класіка і кожнае слова ў яго маюць вялікае значэнне, нясуць выключна багатую змястоўнасць, рытміка-сіntaxічную і эмацыянальную афарбоўку. Вось хрэстаматычныя радкі арыгінала верша «Узник»: *Сижу за решеткой в темнице сырой. // Вскормленный в неволе орел молодой, // Мой грустный товарищ, махая крылом, // Кровавую пишу клюет под окном, // Клюет, и бросает, и смотрит в окно, // Как будто со мною задумал одно. // Зовет меня взглядом и криком своим // И вымолвить хочет: «Давай улетим!»* [3, с. 203].

А вось гэтыя радкі ў перастварэнні М. Багдановіча: *Сяджу я ў турме за рашоткай гады. // Узросшы на волі арел малады, // Друг сумны мой, машучы моцным крылом, // Крывавую страву клюе пад акном. // Клюе і кідае, глядзіць ён ў акно // І нібы задумаў са мною адно. // Завёць мяне крыкам, паглядам сваім // І хоча прамовіць: «Давай уляцім!»* [5, с. 381].

Але адна справа імкнуцца да найлепшага перастварэння тэксту, другая – атрымаць яго. Безумоўна, можна пагадзіцца з А. Лойкам, які ўказаў на шэраг недахопаў перакладчыка. Тут не заўсёды характэрныя Багдановічу памкненні да літаралізму, якія, бадай, тлумачацца адносінамі пачынаючага паэта да класіка вялікай літаратуры, павагай да яго і некаторай боязню прапусціць слова, яго адценні. Не ўпрыгожваюць пераклад і русізмы: «завёць», «уляцім», «пціцы», «марскія края» і г. д. Аднак гэта можна лёгка растлумачыць і неўнармаванасцю тагачаснай беларускай мовы, і жыццёвымі абставінамі беларускага паэта, які жыў у рускамоўным асяроддзі.

М. Багдановіч даволі глыбока ведаў творчасць Пушкіна. Ягоня выказванні, асабліва артыкул «Две заметки о стихотворениях Пушкина», былі высока ацэнены знаўцамі творчасці вялікага рускага паэта. У прыватнасці, М. Багдановіч дае тонкія назіранні над некаторымі

вобразамі і творамі А. Пушкіна, у тым ліку над «Узніком», дзе ён прыводзіць цікавыя звесткі праз паралелі да IV часткі «Смоленскага этнографічнага зборніка» Дабравольскага, захаваўшы арфаграфію запісу: Сядеў я ў астрогі, Сядеў я ў тямніцы. // Прилетаў ка мне ворын, І он сеў на вакошкі, // На новым стягле, Пищи яму нету – // Нечига клювать. // Русский наш таварищ Рукою махаў: // – Здесь красотык нету, // Некыва любить; // Соўніка ня ўсходить, Жарка ни пякёт; // Тучи ни заходють, Гразою ня бьёт. (с. Боровское, Ельн.у.)

«Трудно сказать, – пісаў М. Багдановіч, – что имеем мы тут перед собой: переделки ли пушкинского стихотворения или, наоборот, чисто народную песню, которою, в таком случае, воспользовался как материалом Пушкин. За первое предположение, казалось бы, ручается довольно необычная для народной песни правильность ритма и несколько подозрительное слово «пища», да еще с эпитетом «кровавая». Однако отсутствие рифм именно в той части песни, которая совпадает с пушкинским текстом, говорит как будто об обратном. К тому же правильность ритма – отнюдь не редкость для тюремных песен; во всяком случае в них она встречается чаще, чем в каких-либо иных (если только не считать частушек, плясучек и, пожалуй, солдатских песен)» [5, с. 416–417].

«І бяда не ў тым, што ў перакладзе М. Багдановіча з дзесятка русізмаў, – піша А. Лойка, – паэтам была страчана арганічнасць, эмацыянальна-стылёвая цэльнасць арыгінала, і на месцы разбуранага не ўзнікла новага адзінства. У Пушкіна, напрыклад, арол «кровавую пищу клюет под окном», у Багдановіча – «крывавую страву клюе пад акном». Здавалася б – адэкват! Ды не... У беларускай мове *страва*, *ежа*, *яда* не маюць таго эмацыянальна-стылістычнага арэолу, які мае рускае *пища*. Страва проста не стала ў радок, разбурала яго арганічнасць, «тесноту стихотворного ряда».

Дарэчы, у «Выбраных творах» А. Пушкіна, выдадзеных да 150-годдзя з дня нараджэння вялікага паэта, верш пад назвай «Вязень» змешчаны ў перакладзе Пятра Глебкі: Сяджу я за кратамі вязнем гады, // Узрослы ў няволі арол малады – // Мой сумны таварыш – махае крылом, // Крывавую ежу дзяўбе пад акном. // Дзяўбе і кідае, глядзіць у акно, // Нібы ён са мною задумаў адно; // Заве мяне зіркам і крыкам сваім // І вымавіць хоча: «Давай паляцім!» [6, с. 13]

Пераклад М. Багдановіча ніколі не ўступае П. Глебкаваму, хаця раздзяляюць іх амаль чатыры дзесяцігоддзі. І не проста дзесяцігоддзі, а эпоха, у якую адбыліся рэвалюцыя, дзве сусветныя вайны і ў пэўным сэнсе рэвалюцыя ў мове, літаратуры, культуры ўвогуле. Вылучаецца ён адпаведнасцю метрыцы арыгінала, паслядоўнай і прадуманай агульнай структуры, выразнасці і рытмічнасці малюнка.

Па слушнай заўвазе Н. Гілевіча, М. Багдановіч меў «выключнае пачуццё меры і прапорцыі і ў гэтых адносінах з усіх беларускіх паэтаў мінулага і сучаснага ён самы блізкі да Пушкіна» [7].

Беларускія пісьменнікі добра адчувалі, што перакласці заснавальніка новай рускай літаратуры – значыць не толькі захаваць сэнс арыгінала, але і асаблівасці яго мастацкай спецыфікі, арганічна спалучыць вернасць перадачы пушкінскага тэксту з узнаўленнем яго мастацкай формы ў беларускім варыянце. Трэба адзначыць, што хаця не ўсе першыя спробы перакласці вялікага паэта можна прызнаць удалымі, але яны адыгралі значную ролю ў выпрацоўцы тэарэтычных прынцыпаў мастацкага перакладу Беларусі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Беларускія пісьменнікі другой паловы XIX стагоддзя. – Мінск : Выд. АН БССР, 1956. – 287 с.
- 2 Пушкін, А. С. Выбраныя творы. – Мінск : Дзяржвыд БССР, – 1949. – 570 с.
- 3 Пушкин, А. С. Собрание сочинений: В 10 т. / А. С. Пушкин. – М. : Худож. лит. – Т. II. Стихотворения 1825–1836, 1974. – 310 с.
- 4 Пушкін, А. С. Прарок: Вершы і казкі / А. С. Пушкін ; пер. з руск. мовы В. В. Аколавай. – Мінск : Ковчег, 1999. – 430 с.
- 5 Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3-х т. / М. Багдановіч. — Мінск, 1992–1995.

Т. 1. Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. – 752 с.

Т. 2. Мастацкая проза. Пераклады. Літаратурныя артыкулы. Рэцэнзіі і нататкі. Чарнавыя накіды. – 600 с.

Т. 3. Публіцыстыка. Лісты. Летапіс жыцця і творчасці. – 461 с.

6 Уладзіміраў С. Два жыцці Максіма Багдановіча / С. Уладзіміраў // Літ. і мастацтва. – 1984. – 20 красавіка.

The author examines the features of early interpretations of A. Pushkin's poems "Echo" and "Prisoner" by different Belarusian writers – A. Gurinovich, M. Tank, V. Akolova, M. Bogdanovich. The general and distinctive features of translated works made at the beginning of the development of translation activity, the main principle of which was the literal reproduction of the text, are emphasized.

УДК 811.161.3'271

С. А. ВЯРГЕЕНКА

(г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

«СПАЧАТКУ БЫЛО СЛОВА...»: ДА ПРАБЛЕМЫ ФАРМІРАВАННЯ ЛІНГВАКУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

Артыкул прысвечаны аналізу ролі слова як мінімальнай сэнсавай адзінкі ў замоўным тэксце. Засяроджаеца ўвага не толькі на мастацка-эмацыянальнай функцыі слова, але і яго прагматычна-ўтылітарным значэнні. Таму мову замовы мы разглядаем і як інструмент перадачы інфармацыі, і як сродак стварэння мастацка-вобразнай сістэмы, і як адзін з элементаў фарміравання лінгвакультуры беларусаў.

Мова – гэта вербальны код і творца культуры любога народа. Яна з'яўляецца высокаарганізаванай складанай сэнсава-гукавой сістэмай, дзе не толькі слова, спалучэнне гукаў, але і кожны гук утрымлівае ў сабе пэўную сэнсавую (а то і эмацыянальную) нагрузку. Нездарма гукапіс як сродак эўфанічнай выразнасці маўлення з тых спаконвечных часоў з'яўляецца важным сродкам гукавой інструментоўкі замоўнага тэксту. Найбольш частотныя асананс (сугучнасць галосных, паўтарэнне аднолькавых або падобных гукаў для ўтварэння інтанацыйна-гукавой выразнасці (а-я-о, ю-у) “Капуста, не будзь цыбаста, а будзь пузаста, не будзь красна, а будзь укусна, не будзь пуста, а будзь густа” (запісана ў в. Катловіца Брагінскага р-на ад А. У. Максімчык, 1932 г. н.) і алітэрацыя (паўтарэнне зычных з той жа мэтай). У наступным прыкладзе спалучаюцца і асананс, і алітэрацыя: “Крамнёўскія горы, жалезныя тыны, мая кароўка носіць да свае пары. Прыйшла Божая Мацер, крамнёўскія горы разрушыла, жалезныя тыны разламала, царскія вароты атварала, душу на егы свет выпускала (запісана ў п. Майскі Брагінскага р-на ад Т. К. Хвост, 1928 г. н.). У слове, пры яго ўключэнні ў абрад, дзе якраз праяўляецца і выкарыстоўваецца яго прагматыка і семантыка, дэманструюцца маўленчыя паводзіны. Больш за тое, характар і менталітэт народа можна спазнаць нават па тым, якія гукі і іх спалучэнні пераважаюць у мове. Агульнавядома адкрытасць, “шырокая натура”, дабрачыннасць і гасціннасць беларусаў. Мова – гэта форма і ўмова існавання духоўнай культуры аўтэнтоннага супольніцтва, дзе кожнае слова – гэта вынік напружанай разумовай дзейнасці яго носбітаў, своесаблівы інтэлектуальны ўнёсак у агульнанародную скарбонку культуры. І для беларускай мовы характэрна адкрытасць складоў (пры-ро-да, за-мо-ва, хва-ро-ба, ка-ро-ва...), паўнагалоссе, аканне, бо гук “а” найбольш адкрыты і лёгкавымаўляльны.

Шлях да “нараджэння” першага слова пралягаў праз авалоданне гукамі, бо на пачатку свайго існавання старажытны чалавек мог выдаваць (карыстацца) толькі гукамі – выгукамі